

УДК 37.017.92:371.132

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГА

Харкавців І.Р.Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті досліджено проблему єдності духовної культури і професійного становлення педагога. Акцентовано необхідність особистісного духовного розвитку вчителя у педагогічній діяльності. Схарактеризовано методологічні засади дослідження питань розвитку духовної культури та окреслено умови, необхідні для становлення духовності вчителя у процесі його особистісно-фахової самореалізації.

Ключові слова: духовна культура, духовні цінності, педагогічна діяльність, особистісна і професійна самореалізація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається тенденція переходу до гуманістичної освіти, основою якої є збереження, трансляція й набуття духовних особистісних цінностей. Метою навчання в такому контексті має бути послідовна реалізація гуманістичного принципу – дбайливе ставлення до внутрішнього світу людини, її інтересів і потреб, збагачення її духовного потенціалу [4, с. 56]. За таких умов педагогічна діяльність учителя набуває надзвичайного значення як головна складова формування особистості. Але для виконання тих замовлень, що ставить сучасне суспільство перед вчителем, у край необхідно створити умови для самореалізації власне вчителя.

Головним суб'єктом освітньої діяльності у всі часи був вчитель. Тому те, що формування духовних, фізичних та соціальних якостей майбутніх поколінь довірено саме вчителю накладає на нього велику відповідальність у виконанні власних професійних обов'язків. Саме тому актуальність досліджень професійного та особистісного розвитку вчителів, формування їх духовної культури та реалізації їх власного «Я» набуває значення у суспільстві, що трансформується [1; 3; 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовному розвитку вчителя здавна присвячували свої праці педагоги. Так, К. Ушинський пов'язував духовність учителя із вищими, насамперед, національними, а також загальнолюдськими цінностями. До зазначеного поняття вчений включав здатність до свідомого розуміння життя, а звідси виводив вимогу зв'язку навчання та виховання з життям народу, його матеріальними та духовними потребами та інтересами, з його боротьбою за свободу [10].

М. Демков духовну культуру особистості вчителя вбачав у його цілісно-професійних якостях і вищих особистісних рисах. Формування духовності вчителя, зазначав він, має опиратися на його загальну культуру, на реальні знання, народні традиції, природні творчі сили та здібності самого вчителя, на його православну Віру [10].

Предметом особливої уваги є духовна культура педагога у наукових доробках сучасних дослідників: О. Бабченко, Б. Вульfoва, О. Климової, Л. Коваленко, В. Кудрявцевої, А. Сажневої та ін. Духовна культура розглядається ними в контексті професійної культури, як її невід'ємна складова. Висвітлюються теоретичні аспекти зазначених понять та зв'язок між ними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначимо, що незважаючи на активізацію наукових досліджень у цьому напрямку, багато питань, пов'язаних із духовним становленням учителя в контексті його особистісно-фахової самореалізації, залишаються нерозв'язаними, а резерви підвищення ефективності цього процесу використовуються далеко не повною мірою. Поза увагою дослідників залишається компонентний склад духовної культури як складової професійно-педагогічного становлення майбутнього вчителя.

Формулювання цілей статті. Наша розвідка має на меті здійснити аналітичний розгляд питань взаємозв'язку духовної культури і професійної самореалізації вчителя та схарактеризувати умови, які є вагомими для формування духовності майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів суспільство цінувало працю вчителя, і ця шана зумовлена нагальною потребою відтворювати культуру, духовність, знання, передавати суспільний досвід із покоління в покоління, перетворюючи його відповідно до потреб сьогодення, що саме намагається зробити українське суспільство. У Концепції національного виховання зазначено: «Педагог, учитель, вихователь – довірена особа суспільства, якій воно довіряє найдорожче і найцінніше – дітей, свою надію, своє майбутнє. Доля дітей в руках педагога, в його золотому серці, він має бути джерелом радісного пізнавального і морального зростання своїх вихованців» [2, с. 23].

З іншого боку, суспільство ставить перед учителем завдання бути не тільки неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань та високої культури, а й прагнути до втілення в собі людського ідеалу, що втілює особистісно-аксіологічний контекст розвитку та саморозвитку особистості вчителя. Соціальна значущість особистості вчителя, його професійної якості із прадавніх часів хвилювали філософів, педагогів, природознавців. У системі загальнолюдських цінностей ідеальний педагог-наставник виступає як людина, чия праця оточена повагою, пошаною.

Майстерність вихователя, на думку А. Макаренка, не є якимось особливим мистецтвом, що потребує таланту, і при бажанні нею можна оволодіти. Водночас, він вважав уміння виховувати таким самим мистецтвом, як уміння добре грати

на скрипці чи роялі, добре писати картини, бути добрим фрезерувальником чи токарем. У педагогічній системі А. Макаренка перед вихователями ставляться завдання: любити свою професію; бути принциповим, вимогливим, компетентним; глибоко знати інтереси, потреби та особливості вихованців; користуватися авторитетом. Пропонуючи найрізноманітніші форми виховної роботи, Макаренко наголошував, що вихователь повинен уникати тільки однієї форми: простого перебування на очах у дітей без всякого діла і без всякого інтересу до них. Тобто Макаренко наголошував на значенні покликання у професійній діяльності вчителя, вважав його найголовнішою умовою вчительської праці.

Де вчитель є неперевершеним майстром, де він – незаперечний авторитет, де він є носієм інформації і носієм істини, там учень постійно адекватно сприймає інформацію, намагається відтворити у своїй діяльності поведінку вчителя чи батьків (дорослих). Людині нечасто вдається самореалізуватися повною мірою, бо вона не відбувається як самодостатня особистість [5].

Із сучасних дослідників варто відзначити І. Зязюна, який зробив вагомий внесок у дослідження проблеми педагогічної майстерності та її складових. Основні елементи педагогічної майстерності розкриваються у виданому за його редакцією підручнику «Педагогічна майстерність» [7]. У ньому зазначається, що найважливішими властивостями особистості педагога є: гуманістична спрямованість його діяльності, професійна компетентність, педагогічні здібності та педагогічна техніка.

Проблема культури вчителя також завжди знаходилась у центрі уваги видатних педагогів, мислителів минулого. Конфуцій визначав провідну функцію Вчителя – виховання людяності в людині. Особливість розуміння місії Вчителя у філософії Давнього Сходу полягала в зустрічі Вчителя з Учнім як несподіваної та очікуваної зустрічі сердець, яка залишає про себе тривалу пам'ять. Я. Коменський підніс посаду вчителя на вершину людського суспільства. А. Дістервег вважав, що гарний учитель повинен досконало володіти своїм предметом, любити професію та дітей. К. Ушинський особливо відзначав творчий характер діяльності вчителя, його психологічну підготовку, роль дослідницької діяльності в роботі з дітьми [5, с. 5].

Видатний філософ епохи Відродження М. Монтень сформулював деякі принципи роботи вчителя, засновані на двох постулатах: єдності навчання і виховання, що є невід'ємною частиною навчального процесу сьогодні; диференціації, яка полягає в тому, що до учнів не повинні висуватися однакові вимоги як у навчанні, так і у вихованні, а повинні враховуватися їх здібності, характер, схильності.

Перший принцип – *право вибору*. Вчитель повинен не просто викладати істини і вимагати підпорядкування, але, насамперед, освітивши весь спектр можливостей дати учневі вибрати на свій розсуд щось самостійно. Якщо він впливає і наставляє, то робить це обережно і ненав'язливо.

Другий принцип – *«нехай учитель запитує в учня не тільки слова пройденого уроку, але зміст і саму суть його і судить про користь,*

яку він приніс, не за показниками пам'яті свого вихованця, а по його життю» [6, с. 162]. Необхідно відзначити, що під знаннями і уроками маються на увазі не тільки і не стільки навчальні дисципліни, але і життєві уроки – норми, цінності, зразки поведінки, необхідні людині якості тощо, тобто все, чому навчається людина для повноцінного життя в суспільстві.

Третій принцип – *вибірковості*. «Нехай наставник змушує учня начебто просіювати через сито усе, що він йому підносить, і нехай нічого не утлумачує йому в голову, спираючись на свій авторитет і вплив» [6, с. 162]. Наставник повинен розповісти, які є точки зору на ці питання, але не поділяти їх на погані і гарні, на правильні і неправильні, не оцінювати їх, а надати право оцінки і вибору учневі.

Четвертий принцип – *проникнення, почування*. «І нехай він не боїться забути, якщо це завгодно йому, звідки він почерпнув ці погляди, аби він зумів зробити їх своєю власністю. Істина і аргументи розуму належать усім, і вони не більше надбання тих, хто висловив їх уперше, ніж тих, хто висловив їх потім» [6, с. 164]. Таким чином, головне – не завчити, а відчуті, проникнути в суть, пропустити через себе теорії, положення, істини, і тоді те, що ти створив у ході аналізу, уже належить тобі і служить тобі набагато більше, ніж заучене, утиснуте в глибини пам'яті. Тому що знати напам'ять – ще не значить знати; це значить тільки тримати в пам'яті те, що ми туди поклали на збереження. Але людська свідомість не проста скарбничка, не склад непотрібних знань. Адже, щоб знання стали потрібними, ними необхідно користуватися, а це неможливо здійснити простим відтворенням інформації. Необхідний аналіз, робота свідомості, і тренуватися в цьому треба щодня. У зв'язку з цим Монтень сформулював свій п'ятий принцип – *спілкування*. Не менш важливий для виховання і наступний принцип – *єдність духовного і фізичного виховання*, тобто об'єднання в систему усіх видів виховного впливу.

В. Сухомлинський, А. Макаренко також підкреслювали значення педагогічної культури вчителя у взаємодії з вихованцями. Таким чином, високий рівень культури вчителя визнавався запорукою успішності його професійно-педагогічної діяльності в усі часи розвитку історико-педагогічної думки [5, с. 5]. Духовність – внутрішня енергетична сила особистості, стрижень життя, ієрархія загальнолюдських, національних цінностей, творчість за законами краси – має велике значення для визначення власного «Я» особистості. Духовність реалізується, за М. Бахтіним, через вчинок особистості, у якому людина постає як відповідальний суб'єкт життєтворчості. У педагогічній філософії духовність розглядається як здатність людини усвідомлювати своє місце в житті, розуміти необхідність постійного самовдосконалення, саморозвитку, потреби будувати свої стосунки зі світом на основі єдності Істини, Добра й Краси. Ознакою духовності є наявність у людині, перш за все, почуття любові до іншої людини, до всього живого. Саме любов, яка дає початок доброті, жертвовності, милосердю, сердечності, пробуджує у свідомості відчуття краси, захоплення й милування навколишнім світом.

Психологія духовності дозволяє визначити наступні методологічні засади дослідження питань розвитку духовної культури вчителя:

а) розвиток духовності не може розглядатися як пасивний процес, важливим постає власне творчий початок самої індивідуальності;

б) смислова сфера особистості безпосередньо включена в розвиток духовності;

в) важливе значення має психофізіологія мотивації, потребнісно-мотиваційна основа розвитку духовної культури особистості;

г) могутньої сили набуває саморозвиток, рушійна сила творчого потенціалу особистості.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблем розвитку духовної культури вчителя дозволив виділити наступні компоненти духовної культури вчителя: когнітивний (формування адекватного цілісного уявлення про духовну культуру вчителя як професійну якість); мотиваційно-ціннісний (відповідна професійна спрямованість, професійна цілеспрямованість, система професійних та духовних цінностей та орієнтацій); поведінковий (регулятивна діяльність особистості, система особистих норм регуляції поведінки та взаємин учителя) [5, с. 8].

Серед умов, які є вагомими для становлення духовності вчителя, слід виділити: задоволення потреби кожного педагога в соціальному визнанні; створення емоційного комфорту й ситуацій успіху для кожного; максимальне наближення до прекрасного в усіх його виявах (природі, мистецтві, людських стосунках, професійній діяльності); створення умов для прояву творчих здібностей через залучення педагогів до різних видів не регламентованої діяльності (художня творчість, спілкування та ін.); зарахування вільного часу для задоволення різних духовних потреб учителя в час професійної педагогічної роботи (хоча це й неоднозначно); розширення кола духовного

спілкування педагога, що забезпечує залучення до знань, які усвідомлюються через почуття (обмін думками, ідеями, творчими професійними позиціями тощо); практична реалізація принципу персоналізації духовного розвитку вчителів, максимальна варіативність змісту в зоні актуальних духовних ціннісних орієнтацій учителя.

Проблема розвитку духовної культури вчителя вирішується через різні (інституціональні та неінституціональні) форми. У сучасних умовах усе більшої актуальності набуває інформативна освіта як засвоєння соціально-культурного досвіду поза межами педагогічно організованого процесу. Учитель як професіонал сам обирає об'єкт пізнання, напрямок пізнавальної діяльності, який його цікавить.

Проблема розвитку духовної культури вчителя є вічною. Саме вчителю належить місія транслювати духовні цінності суспільства, створювати умови для прищеплення цих цінностей підростаючими поколіннями й відтворювати їх у творчій діяльності, у культурі вчинку. Розвиток духовної культури вчителя обумовлює його здатність до самоактуалізації, духовної самореалізації, формування вмінь духовно-практичної діяльності, свідомої роботи з виховання духовного світу підростаючих поколінь і в цілому суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У своїй статті ми дослідили компонентний склад духовної культури, яка відбиває специфіку професійно-педагогічного становлення майбутнього вчителя. Однак існує нагальна потреба дослідження вдосконалення професійно-педагогічної діяльності та творчості вже працюючих вчителів. Саме тому особливу цінність матимуть праці, присвячені розвитку особистісних та професійно-педагогічних якостей вчителя в різних формах післядипломної освіти, підвищення кваліфікації, в процесі самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання тощо.

Список літератури:

1. Ковальчук В. Професійна та світоглядно-методологічна підготовка сучасного вчителя: модернізаційний аналіз / В. Ковальчук. – Київ-Дрогобич: Коло, 2004. – 264 с.
2. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
3. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / В. Кузьмина // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 20-26.
4. Малицька О.В. Естетичне виховання майбутніх учителів у особистісно орієнтованому освітньому процесі / О. Малицька // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки). Педагогіка – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – 210 с.
5. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.Митина. – М.: Просвещение, 1998. – 162 с.
6. Монтень М.О. Воспитании детей / М. Монтень // Опыты. Избранные произведения: В 3-х кн. – М.: Голос, 1992. – Кн. 1. – С. 158-198.
7. Педагогічна майстерність / За ред. І. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
8. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість учителя: визначення, теоретична модель, функції підготовки / С. Сисоєва // Педагогіка і психологія, 1998. – № 2. – С. 161-172.
9. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. Бесіда 1. Основні проблеми творчої праці вчителя / В. Ковальчук // Вибр. твори в 5 т. – К., 1976. – Т. 4. – С. 414-446.
10. Ткачова Т.М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. Ткачова; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с. – укр.

Харкавців І.Р.

Дрогобычський державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГА

Анотація

В статті досліджена проблема єдинства духовної культури і професійного становлення педагога. Акцентовано необхідність особистого духовного розвитку учителя в педагогічній діяльності. Охарактеризовано методологічні основи дослідження питань розвитку духовної культури і визначено умови, необхідні для становлення духовності учителя в процесі його особисто-професійної самореалізації.

Ключові слова: духовна культура, педагогічна діяльність, особиста і професійна самореалізація.

Kharkavtsiv I.R.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

SPIRITUAL CULTURE AS COMPONENT OF TEACHER PROFESSIONAL FULFILMENT

Summary

The problem of the unity of spiritual culture and professional formation of the teacher has been regarded in the article. The need for personal spiritual development in teaching activities has been emphasized. The methodological aspects of research issues in the development of spiritual culture as well as the conditions necessary for the formation of teacher spirituality in the process of personal and professional fulfilment have been defined in the article.

Keywords: spiritual culture, spiritual qualities, teaching activities, personal and professional fulfillment.